

Joó András*

HELYZETMÉRLEGELÉS ÉS TAKTIKA A MAGYAR HÁBORÚS DIPLOMÁCIÁBAN, 1942–1944

*CONSIDERATION AND TACTICS IN WARTIME HUNGARIAN
DIPLOMACY, 1942–1944*

ABSTRACT

In 1942 Miklós Kállay accepted Premiership after Regent Horthy had managed to convince him following a series of discussions. They shared the same views concerning the possible outcome of the war, although Kállay seemed more pessimistic at the beginning. Both had the strong belief that the Anglo-American alliance would emerge as the strongest centre of power at the war's end, thus in a position to determine the fate of Hungary, and the traditional balance of power politics of the British would not be altered significantly. Kállay lacked stable domestic support for his policies, as pro-German political forces remained strong. Hungarian foreign policy decision-makers relied mainly on their experience of the First World War, which ultimately proved to be little help when critical moments were already near. Few of them reckoned with the desperate resistance of Germany until the bitter end. The military balance had changed radically by the end of January 1943, which led to the final consolidation of the antagonistic cooperation of the Soviets and the West. For Hungary it was very difficult to accept the serious consequences and face the necessary, but least of all desired conclusions. More than only in theory, Kállay and the Hungarian Foreign Ministry officials still saw some avenues open to defect from the German camp successfully, preserving even the territorial gains. The key problem remained, however, to forecast the so-called 'zero hour' when careful timing and the acceptance of risk could guarantee success even at Hitler's doorstep.

1. Várakozások, remények és két ellentétes világkép

Kállay Miklós 1942 tavaszán Horthyval folytatott drámai hangvételű beszélgetését követően először elhárította a kormányzó által felkínált kormányfői tisztelet, mert nem kívánt a „múlt végzetes politikájának hálójában” vergődni, azt látván, hogy úgymond vagy az „árral úszik” vagy pedig az „ár ellen”, de mindenképp szerencsétlen következményekkel. Kállay a beszélgetések felidézése által, amelyeket az államfővel folytatott – aki naponta próbálta rábeszélni, hogy a miniszterelnöki posztot fogadja el – emlékirataiban érzékletes képet ad a pillanatnyi helyzetér-

* Dr. PhD Joó András, tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest

tékelést, a nehézségeket, a célok realitását és főképp a kockázatokat illetően. A célkitűzések, a remélt eredmények és a várható veszteségek mérlegelése híven tükrözik a politikai döntéshozatal folyamatában jelentkező pszichológiai és kognitív tényezők hatásait leírni igyekvő elméleti modellekben használt változók szinte mindegyikét.

Kállay, illetőleg az elkötelezett németbarát irányvonal hívei előtt – akik viszont Horthy bizalmát már nem élvezték – lényegében azonos célok lebegtek: a viszszerzett területek megtartása vagy lehetőség szerinti gyarapítása, a lehető legalacsonyabb kockázat mellett. Az alapvető kérdésből kiindulva azonban, a célok tekintetében már voltak nagyobb eltérések, hiszen a német győzelemből eredő további előnyöket előbbieket kecsesgetőbbnek, a német túlhatalomból származó hátrányokat kisebbnek, a háborúvesztés következményeit pedig végső soron elkerülhetetlennek, de legalábbis Magyarország szándékaitól függetlennek ítélték. Az alternatívákban inkább a negatív következmények kerülése, és a kockázatok minimalizálása játszott szerepet. A legkomolyabb kihívást a német szövetségből való fokozatos kiválás politikája számára a cselekvés időszerűsége és az ország egészét érintő végrehajtás jelentették.

Kállayt az elutasító állásponttól, amelyet logikus rendben felsorakoztatott racionális érvek támasztottak alá, Horthy erőteljes, jóllehet racionálisnak kevésbé tűnő optimista mondatai lendítették ki, és így végül mégis igent mondott. A korábbi (Bárdossy által fémjelzett) irányvonal megváltoztatásának igénye határozott volt, de az abból fakadó további döntések meghozatala – és főképp végrehajtása – a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Felettből szembeötlő, mint oly sok jelentős döntésnél a történelemben, hogy a politikai alternatívák szűk körével és a jövődőre formált leegyszerűsített forgatókönyvekkel számoltak, továbbá az is figyelemre méltó, milyen jelentősen esett latba a mérlegelésnél belpolitikai tényezők (a kormánypárt németbarát része, illetőleg szélsőjobboldali ellenzék) szerepe. A legnagyobb aggodalommal ez utóbbira tekintett Kállay. Horthynak ebben a vonatkozásban sikerült őt végül megnyugtatnia, és támogatása végig stabilizálta is a kormányfő helyzetét, aki egyébként általánosságban „szabad kezet” kapott a külpolitikai döntésekhez. Annál, hogy az új külpolitikai irány biztosításához Kállay vállalta a felettből kockázatos szerepet miniszterelnökként – az érzelmi húrok pengetése mellett – a kormányzó részéről az bizonyult döntőnek, hogy érvelése hatásos volt közös politikai hitvilágukat illetően is, amely szerint Magyarországot a geopolitikai értelemben vett Köztes-Európa országaival egyetemben a nyugati hatalmak nem engedhetik át sem Németországnak, sem pedig Oroszországnak. A történelemben következetesnek látszó brit kontinentális egyensúlypolitika ismét érvényesülni fog, sőt még a szovjetekkel is lehet találni megfelelő modus vivendi-t, akkor, ha nem avatkoznak bele az ország belső berendezkedésébe. Megmutatkozott az is, hogy az államfő egyetlen lapra kívánt felhelyezni úgyszólván mindent, továbbá egyetlen emberbe fektetett bizalma révén látta a célok elérését biztosíthatónak. Mondhatnánk úgy is: támaszt keresett, a külpolitika alakításának

felelősségét pedig kizárólag Kállayra ruházta, ami a későbbiek során a rugalmasság bizonyos hiányát is eredményezte, hiszen 1944 tavaszán fontos lehetett volna a német gyanakvás nagyobb mérvű enyhítése.

Lényegében két merőben ellentétes világgép állt ekkoriban szemben, egy a háborús szerepvállalást a német oldalon elmélyíteni kívánó, amellet más alternatívát meggyőződésből (politikai hitből) eredően vázolni képtelen álláspont, és egy majdani súlyosabb politikai fordulatra is készen álló, a determinisztikus szemléletet elvető álláspont. Ezt szemlélteti Kállay ismert párbeszéde Bárdossyval, annak „politikai betegágyánál”, amit utóbbi a rá jellemző (nyilván jobbára Horthy iránt tanúsított) lojalitással összhangban, lemondását követően önként foglalt el egy szanatóriumban, ezzel hitelesítve az indokot, miszerint egészségi állapota miatt távozott a Sándor-palotából. A németbarát irányvonal gyengítése Bárdossy szerint semmilyen haszonnal sem járhatott Magyarország számára, és egyetlen következménye a külpolitikai elszigetelődés lehetett, a német vereség pedig minden diplomáciai ügyeskedés dacára is a vesztesek közé szorította volna hazánkat. A két álláspont kibékíthetetlennek bizonyult, ami a kormányfő erőfeszítéseinek hosszabb távú sikerét kétségessé is tette, főképp a belpolitika hangadó erőinek gyenge, szeszélyes, majd egyre inkább elenyésző lojalitása miatt. Vladár Gábornak a tekintélyes kúriai jogásznak, a Lakatos-kormány igazságügy-miniszterének visszaemlékezése ugyancsak szépen illusztrálja, miben rejlett e két súlyos, belső megosztottságot előidéző világlátás lényege. Vladár memoárja felidézi a Bárdossy és közte lezajlott nyilvános vitát, amelynek során a volt miniszterelnök mély hatást gyakorolt hallgatóságára. Német oldalról leselkedtek ugyan veszélyek Bárdossy szerint is a magyar függetlenségre, de ezek a kommunizmus és az orosz győzelem várható „borzalmái” mellett elhalványodtak, így – érvelt – választás lényegében nincs. Vladár apologetikus érvelésként méltatta a remekbeszabott beszédet, ami heves ellenreakciót váltott ki a volt miniszterelnökből. Ezután levonta a maga határozott és gyors következtetését: a németek már elvesztették a háborút, minden egyéb pedig ebből következik. Egy ponton a két kibékíthetetlen vélekedés mégis összeért: tudniillik abban, hogy a magyar állam fennmaradása a tét, így az ellentétes oldal tévhitei és illúziói végzetesekké válnak. A vita végén a hallgatóság nyomasztó csendben oszlott szét.

Alapvetően a korábbi politikai beágyazottság, a megelőző politikai döntésekben való részesség által befolyásolt módon, illetőleg a pesszimista és optimista várakozások mentén, az jelentette a választóvonalat, hogy a politikai elit egy 1942-ben újra meghatározó, döntéshozói szerephez jutó része egészen biztosra vette már a német vereséget, de azt mindenképp, hogy Németország egyezkedésre, stratégiai visszavonulásra kényszerül. Ezzel szemben mások német győzelmet vártak, és a romló katonai helyzet mellett is azzal számoltak, hogy a magyar ügy szempontjából csak német támogatásra lehet később is számítani. A biztosra vett végkifejleték között 1942 tavaszán szerepelt tehát a német győzelem, az angolszászok felülke-rekedése, végül pedig a szovjet hegemonia létrejötte is térségünkben. Ez utóbbi

alternatíva azonban semmiféle nyereséget nem látszott tartogatni egyik politikai felfogás képviselői szerint sem, viszont gyakorlatilag az ország megsemmisülésével tünt egyenértékűnek. Mindazonáltal ebben a kérdésben is a kiugrás hívei látták mégis szűk mezsgyén lehetőségeket a Szovjetunió hatalmi törekvéseinek ellensúlyozására, de hosszabbnak vagy véglegesnek sem látták a kommunizmus berendezkedését Magyarországon, sőt a területi kérdést illetően is reménykedtek még ebben az esetben is, különösen Bethlen István, de mások úgyszintén.

A háborús eshetőségek elemzésekor legtöbbször az első világháború tapasztalataiból indultak ki, így kevesen hitték azt, hogy a harcok egészen Hitler berlini bunkeréig folynak majd. Még kevésbé gondolhatták ezt így Kállay vagy a külügy vezetői, amikor 1944 elején Bakach-Besseney követőtől értesültek arról, hogy a német hadsereg és a diplomáciai kar egyes tagjai, adott körülmények mellett, még hajlandóak a feltétel nélküli megadásra is, Himmler pedig Észak-Olaszország kiürítésének gondolatával foglalkozik. E hírek forrásainak ellenőrizhetősége korlátozott volt, de Kállay rendelkezett ismertekkel a német ellenállásról, és 1944-ben tudott már a Hitler ellen készülő merénylet terveiről is, a háború végét pedig így nagyjából az év őszére várta. A német belső helyzetet illető reményei nem tekinthetőek alaptalannak, de még nagyon túlzottnak sem. A későbbiek során azonban a magyar helyzetértékelés egyre jelentősebb fáziskésést mutatott már, kiváltképp azért, mert felismeréseik a lehetséges alternatívákkal kapcsolatban egyre gyorsabb ütemben váltak túlhaladottá a végjáték közeledtével. 1941 végén még maga Churchill fejtette ki, hogy a brit mozgásszabadságot fenn kell tartani egy Németországgal köthető különbéke vonatkozásában. A brit miniszterelnök szerint túlzás lett volna nem tárgyalni később egy a Wehrmacht által irányított Németországgal.

A háborús diplomácia folyamataiban döntő, minőségi változások zajlottak 1942 nyara és a következő esztendő januárja között, szoros összefüggésben a világháborús hadműveletekkel. Az ősz folyamán e változások felgyorsultak. A Vörös Hadsereg nagy sztálingrádi támadása (1942. november 19.) és az angolszászok észak-afrikai partraszállása (a Fáklya-hadművelet, 1942. november 8.) közel egyidejűleg következtek be. A Hitler-ellenes szövetségben belül azonban nem volt ekkor még tényleges – általános elveken túlmutató – megállapodás a békekötés vagy a háborút követő rendezés kérdéseit illetően. A Fáklya-hadművelet sikere és a németeknek a keleti fronton elszenvedett kudarca eredményeként a Szovjetunió és az angolszász hatalmak közötti együttműködés Németország teljes szétzúzásának érdekében megszilárdult. Alan Dulles ugyanekkor, 1942 novemberében érkezett meg Bernbe, azzal a feladattal, hogy kiaknázza a német hatalmi központokkal kiépíthető kapcsolatokban rejlő lehetőségeket, illetőleg hasonló érintkezést létesítsen a német szövetségben lévő államokkal is. Sztálin gyanakvása ezzel egyidejűleg vált erőssé az angolszászokkal szemben. Cordell Hull amerikai külügyminiszter emlékirataiban említést tett arról, hogy a szovjetek sikeres ellenállása nélkül a nyugati szövetségesek számára idővel más választás aligha maradt volna, mint különbéke tárgyalásokba kezdeni Németországgal. Megítélése szerint a Szovjet-

unió küzdelmei által a keleti fronton 1943 januárjára kivívott fordulat óvta meg attól az angolszászokat, hogy kényszerek hatása alatt kössenek elvtelen kompromisszumot. A katonai erőegyensúly döntően módosult 1943 januárjának végére, így a háború mihamarabbi befejezése szempontjából Rooseveltt és Churchillt már nagy bizonyossággal építhették további háborús stratégiájukat arra, hogy a németek ereje keleten fokozatosan felmorzsolódik, de ez nem jelentette azt, hogy a Hitler-ellenes szövetségben belül a bizalom légköre vált volna uralkodóvá.

William J. Donovan az amerikai Stratégiai Szolgálatok Hivatala (Office of Strategic Services OSS) főnökeként 1943 augusztusában emlékiratot terjesztett elő, amely megkérdőjelezte a szovjetekkel való együttműködést a háború teljes befejezéséig. A memorandumban felvázolt különböző célok és eshetőségek mérlegelése fontosnak tűnt Rooseveltt és Churchill számára is. A Donovan-memorandum a nyugati hatalmak és a Szovjetunió viszonyában, még ekkor is, „válságos” időszakról tett említést. Az általánosságban javasolt stratégia szempontjából a dokumentum leszögezte, hogy az egyoldalú szovjet térnyerés, illetőleg bármely olyan, Németország veresége utáni katonai konstelláció, amelyben az Egyesült Államok nem rendelkezik erős befolyással, elfogadhatatlan, és az biztonsági szempontból lényegében egyenlő a háborúvesztéssel. Ebben a vonatkozásban továbbra is számba vették a német ellenállással kiépített kapcsolatok kiaknázásának lehetőségét. Az USA biztonsági érdekei és hosszabb távú világpolitikai stratégiája szempontjából azonban végül mégis túl kockázatos lett volna komolyabb súlyt adni a meglehetősen bizonytalan helyzetű német ellenállás felé – sokszor kétes csatornákon keresztül – kiépült kapcsolatoknak. 1943 végére a Hitler-ellenes koalíció megszilárdult, s ezzel számos korábbi elgondolás került le a napirendről.

2. A helyzetmegítélés szempontjai 1943-ban és a döntéshozatali kompetenciák

Kállay kifejtette egy háború utáni levelében, hogy kormányán pontosabban mit is kellett érteni külpolitikai vonatkozásban: őt magát, a kormányzót, Keresztes-Fischer belügyminisztert és a Külügyminisztérium politikai osztályát. Bethlen szerepét kiemelte, de őt a „kivülállók” közé sorolta. A legfontosabb, átfogó politikai döntéseket a Horthy elnöklete alatt Kállayból, Ghyczy Jenő külügyminiszterből, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterből, Eszterházy Móric és Károlyi Gyula ex-miniszterelnökökből, valamint Kánya Kálmán volt külügyminiszterből álló testület hozta. A testületben résztvevők korántsem nyertek azonban tájékoztatást mindenről. Horthy szabad kezét adott ugyan a miniszterelnöknek, a háború után mégis azt nyilatkozta egy ízben, hogy Kállay messzebb ment el, mint azt ő maga akarta volna. A külpolitikai döntésekben a fő szerepet Kállay játszotta, még a konspirációs manővereket is ő tartotta a kezében, ilyen jellegű tevékenységet önállóan a politikai osztály nem folytatott. Az utasítások legtöbbször hűen tükrözték a miniszterelnök aktuális álláspontját.

Legkésőbb Mussolininél tett látogatása idejére (1943 áprilisában) Kállay tisztában volt azzal is, hogy Hitlerrel szemben folyamatos taktikázásra kényszerül, és az sem biztos, hogy el lehet kerülni később az ország hadszíntérré válását. Bizalmi viszonyról nem igen lehetett szó. Kállaynak, bár a „hintapolitikus” jelző neve mellett még napjainkra is állandó epitheton ornans maradt, lehetősége sem volt bizalmi tőkét szerezni a náci Németországnál és „hintázni”, feltűnése a miniszterelnöki székben ugyanis azonnal kockázati tényezőként jelent meg Berlin számára. Az „angolbarát klikk” emberétől egyszerűen semmit sem vártak. Mivel azonban taktikázó, kiváráó politikára számítottak az új kormányfő részéről, így jobbára maguk is jobbnak látták, ha nyílt fellépéssel nem rontják a német szövetségen belüli hangulatot, hiszen Románia, a finnek és Bulgária megingására is számíthattak már. Berlinben egyértelműen úgy vélték, hogy a magyar miniszterelnök az angolszász „kártýára” épít, s őt semmiképp nem fogják ettől eltéríteni. A magyar viszonyok átrendezését illetően nem kívántak azonban a jelentősebb lépéseket tenni, amíg azt a frontok alakulása elkerülhetetlen kényszerré nem tette azt. Berlin a magyar kormány „élet vagy halál” szemléletére alapozott a szovjet katonai sikerek tekintetében, s ezen keresztül a miniszterelnököt „megpuhítható”-nak ítélte. Nem követtek más politikát Románia vagy Bulgária vonatkozásában sem, ezeknél az országoknál szintén a szuverén állami létüknek a szovjet győzelem esetén történő fennmaradásával kapcsolatos félelmeket kívánták megerősíteni.

Kállay úgy vélekedett, hogy egy „totális” győzelem a telepítgetés, a lakosságcsere vagy a birtokviszonyok megváltoztatása terén bármire lehetőséget adhat majd a győztesnek, azonban 1943 elején óva intett minden nemzetiségellenes lépéstől, mivel szerinte a „béketárgyalási asztalnál” az ilyesmi károsan üthetett vissza. A magyar zsidóság helyzetét illetően pedig, amelyet – a náci terveknek megfelelően – előbb vagy utóbb nem csupán az elhurcolás, hanem a teljes fizikai megsemmisítés is fenyegetett – Kállay már 1942. április 20-án a Magyar Élet Pártja választmányára elótt mondott beszédében kifejtette, hogy ugyan a kitelepítésben látja a „zsidókérdés” végleges megoldását, de – mint külön hangsúlyozta – csakis a háború után. A miniszterelnök – miként azt emlékirataiban állítja – egyeztetett „a zsidóság hivatalos képviselójével”, aki megértéséról biztosította. A kormányfő már előzőleg is szükségesnek vélte, hogy politikáját – célkitűzéseinek megfelelően – a zsidóság vezetőivel is egyeztesse.

1942 ősztől az Endlősungról szerezhető ismeretek függvényében különösen nem, de egyéb megfontolásai alapján sem kívánt Kállay eleget tenni a különféle zsidóellenes intézkedéseket szorgalmazó német követeléseknek. Berlinben tudták, hogy Horthy sem fog a deportálásokhoz hozzájárulni, mégis a régimódi antiszemita gondolkodással összeegyeztethető további intézkedéseket továbbra is vártak. Kállay zsidósággal szembeni politikája pedig végső értelmét a kiugrási erőfeszítések kontextusában nyerte el. Tudatos és irányított kapcsolatkeresés (főképp az isztambuli vonalon keresztül) indult el. Kállay jóváhagyása mellett került sor Isztambulban cionista szervezetek felé is kapcsolatok kiépítésére, a Jewish Agency

for Palestine képviselői és a magyar külügy között folyamatos üzenetváltások történtek. 1943 nyarától a cionista összeköttetések a Külügyminisztériummal Szegedy-Maszák Aladár felügyelete alá tartoztak.

A britek irányában szorosabb isztambuli szálak kiépítését és folyamatait a miniszterelnök közvetlenül igyekezett felügyelni és tisztában volt a csapdákkal, buktatókkal is. Az isztambuli kapcsolatok, összetettségük és zavarosságuk ellenére a várva várt balkáni angolszász partraszállás esetén még nagyobb fontosságot nyerhettek, erre azonban később mégsem került sor. Európa „lány alfele” a brit jövőkép szempontjából is jelentős volt ugyan egy darabig, végül azonban a szovjeteknek teret engedő érdekszféra-politika érvényesült. Az angolszász szempontoknál egyre inkább taktikai indíttatású felvetések tárgya lett Magyarország, stratégiai oldalról hosszabb távon már nem létfontosságú területként.

Az 1943. júliusi olaszországi szövetséges partraszállással kapcsolatban Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök fogalmazott úgy, hogy azzal „a tengely felbomlása” meg is kezdődött. Kállay ekkor Svájcba küldte Baranyai Lipótot, a Nemzeti Bank volt elnökét, aki az amerikaiakkal (Alan Dullesszel és Royall Tylerrel) kezdte meg a tartós kapcsolat kiépítését. Utóbbiak tanácsolták, hogy már az olaszok kiválásával egyidejűleg szakítson Magyarország is a németekkel. Augusztus végén az kapott hangsúlyt, hogy elérkezett volna az „utolsó pillanat”, amikor Magyarország „aránylag ép bőrrel” megmenekülhet. Az amerikaiak nagyarányú kockázatvállalást javasoltak. A magyar vezetés számára valóban volt bizonyos kísértés, hogy immár tegyenek is valamilyen határozottabb lépést. A Külügyminisztérium irányítói közül Szentmiklósy Andor tanácskozott Szegedy-Maszák Aladárral a háromhatalmi egyezmény esetleges érvénytelenségének kérdéséről. Rómában még arról is érdeklődtek, hogy létezik-e a Harmadik Birodalom és Olaszország között 1939. május 22-én létrejött barátsági és szövetségi szerződésnek, az „Acélpaktum”-nak egy olyan titkos záradéka, amelyben Németország állítólag „biztosította” volna az olaszokat, hogy a szerződés megkötésétől számított öt év letele előtt háborút nem provokál. Sokan számoltak ekkor német katonai összeomlással, még 1943 szeptemberének elején is. A helyzetet azonban Kállay már július végén sem ítélte kedvezőnek. Július 29-én, a kormánypárt klubnapján értékelte a miniszterelnök a Mussolini megbuktatását követő változásokat, ahol megállapította, hogy az „angol álláspont” nem „kecsegtető”, ugyanis Badoglio marsallt ugyanúgy „ellenségnek” tekintik, mint addig a Ducét. A kormányfő nem számolt közeli német összeomlással, így leszögezte, hogy nem változtat addigi irányvonalán, megállapítva, hogy a német nemzetiszocializmus berendezkedése szilárd maradt. Kállay szerint Magyarország akkor nem volt abban a helyzetben, hogy hasznot húzhasson egy fordulatból, mivel védekezésre kényszerült az „újonnan kialakuló kisantanttal” szemben. A miniszterelnök szerint a magyar oldalon hiányzott a románokra jellemző „száz százalékos” átállási rugalmasság is. Az angolszászokban nem bízott, azt gondolta, hogy ki akarják provokálni az ország megszállását. Következtetéseit az isztambuli vonalon mutatkozó számos kiszivárogtatás tanulságai és a brit sajtó

és rádió magatartása alapján vonta le. Kállay ezért sem kívánt a tárgyalásokba katonákat bevonni, a háttérben ugyanis „csapdát” sejtett.

1943. szeptember 10-én Horthy a kialakult helyzetről tanácskozott Bethlennel, Károlyi Gyulával, Esterházy Móriccal és Kánya Kálmánnal. Mindannyian örült-ségnek tartották a nyílt szakítást a németekkel, Esterházy kivételével, aki a németekkel való szembe fordulást illetően merész lépések mellett tört lándzsát, akár a megszállás rizikóját is vállalva. Napirendre került a fronton lévő alakulatok hazahozatala is, miközben elutasítottak mindenfajta balkáni német jelenléte támogató katonai részvételt, illetőleg egyetértettek az angolszászok előtti fegyverletétel tervében. 1943. szeptember 14-én mindezeket (természetesen az utolsót kivéve) Kállay a minisztertanács elé terjesztette. Dietrich von Jagow budapesti német követ minderről szerzett értesülései nyomán kevéssel később kifejtette, hogy Magyarország gyakorlatilag „semleges állammá” lett. A bécsi döntéseket így – érvelt – felül kell vizsgálni. A brit vezérkari főnök helyettese ugyanekkor azt jegyezte meg egyik táviratában, hogy a magyar megadás nagy zavart keltene, csapatokat vonna el nyugatról, így a szövetségesek szempontjából a magyarok mielőbbi cselekvése a legelőnyösebb, tekintettel más csatlósok magatartására is. Magyarország elvben már előzőleg, 1943. augusztus végén, elfogadta a feltétel nélküli megadás formuláját. Brit részről ekkor a magyar kiválást nagy jelentőségűnek tartották volna, de katonai segítséget nyújtani nem tudtak. A négyponos felszólítást, amellyel brit részről elfogadták a hallgatóságos magyar kapitulációt, szeptember 9-én adták át egy a Márvány-tengeren horgonyzó jacht fedélzetén Veress Lászlónak a magyar kormány képviselőjének.

3. A kockázatok, félelmek és a német megszállás bekövetkezé- nének mérlegelése

Az olaszországi események után Kállay tartott tőle, hogy az angolszászok máris ki akarják provokálni az ország megszállását. Rövidesen több, különböző forrásból származó, megbízható csatornákon keresztül érkező értesülés is alátámasztotta, hogy Magyarország katonai megszállását készítik elő a németek. A magyar katonai elhárítás és hírszerzés információi alapján 1943 októberére Budapesten egyáltalán nem alaptalanul vált meggyőződéssé, hogy a német tervek kimunkálása után, már csupán azok lehetséges módzatai, valamint időpontja lehet kétséges. A Margaréta I. tervet Magyarország megszállására valóban ekkor dolgozták ki, de a részleteket is érintő tényleges végrehajtási utasítást 1944 márciusa előtt Hitler nem adott ki.

Szeptemberben az olaszországi szövetséges előnyomulás megtorpanásakor megmutatkozott, hogy a németek a háborút a folytatni fogják, és az összeomlástól távol vannak még. A taktikázás így 1943 őszétől egyre meghatározóbbá vált a magyar külpolitikában, miközben a kezdet pozitív stratégiai céljai kezdtek elhalványulni. A teheráni konferencia döntéseinek tartalma hamar ismertté vált Buda-

pesten. Egy külügyminisztériumi titkos irat megállapítása szerint a megegyezéses béke lehetősége is (pl. szovjet–német paktum) 1943 decemberére kizárttá vált. A Bethlen-csoport stratégiai jellegű következtetéseket is levont a változásokból, abban a vonatkozásban, hogy szovjet irányban kellene immár a kiutat keresni, de ebben a tekintetben Kállay és a külügy kiváró álláspontra helyezkedett és az időnyerést látta fontosabbnak. Nagyon tartottak attól is, hogy valamilyen új nagyhatalmi alku jön létre, esetleg akár Molotov-Ribbentrop mintájú egyezség, amely nagyon súlyos helyzetbe hozhatja az angolszászok felé orientálódó kis nemzeteket. Bár mindennek egyre halványodott a lehetősége, a háborús propagandában rendre feltűnt, és a mégiscsak számításba veendő eshetőségek sorából kihagyni semmiképp sem lehetett. George F. Kennan, aki a háború után amerikai külpolitika egyik meghatározó alakjává lett, az USA lisszaboni követségének ügyvivőjeként arról számolt be, hogy a magyar kormány legalább 50 százalékos valószínűséggel vette számításba egy német-orosz megegyezés lehetőségét. Kennan ugyanakkor maga is kifejtette a következőket: „Nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a Himmler-csoport, amely inkább maga semmisítené meg Németországot, semmint hogy mi győzzük le, összeomlásuk mai fokán az oroszokkal való megbékélést keresi.”

Ami a német megszállással kapcsolatos magyar várakozásokat illette, a hírek vegyesek és ellentmondásosak voltak. A Szombathelyi vezérkari főnök visszaemlékezései szerint, a megszállás számára úgyszólván „lehetetlennek” tűnt 1944 kora márciusában, mert a németek katonai helyzete igen kritikusnak látszott akkor. Kállay emlékirataiban azt írja, maga is osztotta Szombathelyinek ezt a nézetét, aki szerint a csapatösszevonásnak pusztán fenyegetés lett volna a célja, s „meg volt győződve” arról, hogy az sem katonai szempontból, sem „presztízs okokból” nem lehetséges. Visszaemlékezéseiben Kállay többször is leszögezte, hogy a német megszállás bekövetkeztét 1944 márciusában nem ítélte reálisan várható lépésnek. Ezzel szemben Bakach-Besseneyhez írott 1944. március 10-i levelének szövege azt a benyomást kelti, mintha máris úgy érezte volna, hogy még a levél megírására is alig marad ideje. Ezek alapján akkor, a megszállás szinte azonnali bekövetkeztével mégis számolnia kellett. Kállay azonban – mint a legtöbben – ingadozott. Március 10-én még közeli német cselekvést várt, néhány napon belül azonban csökkentek félelmei, amelynek fő magyarázata abban rejlik, hogy valóban nagyon súlyosnak látta a német hadsereg akkori helyzetét. A megszállásra ugyan számított, de ebből nem következik, hogy azt teljesen biztosra vette volna. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. március 16-án nyomatékosan figyelmeztette Kállayt a közelgő megszállásra. Jóval korábban is felvetette a cselekvés szükségességét, tekintet nélkül arra, hogy eredményt lehet-e vele elérni. A kormányfő azonban nem cselekedett. Bajcsy-Zsilinszky figyelmeztetése a Revíziós Liga igazgatójának, Fall Endrének a közlésén alapult. Egy nap elmúltával azonban – a megszállás előzményeit illetően jól értesült és egyébként nagyon pesszimista – Keresztes Fischer belügyminiszterrel folytatott beszélgetése után – Fall is más, mégpedig sokkal derűsebb színben látott mindent. Isztambulban Veress László a briteknek megígérte, hogy az „optimista beállítódás

ellenére” felveti Budapest előtt az ellenállás szükségességét, valamint Horthy és Kállay külföldre távozását. Sokan reménykedtek a német fellépés elodázhatóságában, így március 15. körül általában későbbi időponttal számoltak.

Kállay szerint a megszállás kiváltó oka volt, hogy „ultimátum szerűen” követelte a keleti front mögött tartózkodó magyar megszálló csapatok visszavonását. Az angolszászok által is többször követelt csapatvisszavonás kieszközlésén túl, a szovjet előre törés lassulásában is bíztak még. A német haderő ellenálló képessége pedig az év közepére akár a harmadik birodalom központjában is megtörhetett a magyar várakozások szerint, akár politikai változások, akár az ukrán–lengyel frontszakasz összeomlása, akár pedig az angolszászok partraszállása következményeként. Ennek függvényében el is dőlt volna miként cselekszik végül a magyar vezetés, amely addig is igyekezett minimálisra csökkenteni részvételét a hadműveletekben a német oldalon, reménykedve a magyar erőknek a Kárpátokon belülré való visszavonásában és egyúttal bízva tartalékolásuk lehetőségében a legvégső, döntő pillanatokra. Ennek szellemében íródott Horthy megszállás előtti utolsó levele is Hitlerhez, amelyet Edmund Veesenmayer a Sztójay-perben tett vallomásaiban döntő momentumként jelölt meg a megszállást illető végső német döntés tekintetében. Végső soron tehát a megszállás előtti utolsó hetek változásai, az angolszászok sürgetései, a velük folytatott tárgyalások során elsőrangúnak értékelhető magyar törekvés a szövetséges bombázások elkerülésére (erre Horthy levele nyíltan is utalt!), az időnyerés és a háború végén bekövetkező (1918-19-es időkre emlékeztető) zűrzavartól való félelmek béklyózták a magyar döntéshozókat.

A külpolitika irányítói arra törekedtek, hogy megnyerjék azt az időt, ami szerintük az „átvészeléshez” kellett: „Kicsit úgy vagyunk – írta Szegedy-Maszák Aladár a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője napokkal a német megszállás előtt –, mint az életveszélyes beteg, akit injekciókkal tartanak, függetlenül attól, hogy az – ha életben marad, milyen káros visszahatásokkal fog az egész szervezetre jární.” A kockázatvállalástól a magyar vezetőket a Trianon-szindróma is visszatartotta. Kállay főként emiatt választotta az időnyerő taktikát. A Külügyminisztérium fontosabb, beavatott tisztségviselői közül, Szegedy-Maszák már 1942-ben leírta egy álnéven megjelent cikkében az előbbi tőle származó idézettel egybecsengetően mindezzel kapcsolatban, amely itt kifejtett gondolataink lezárásául is szolgál egyben: „Az idő szövetségének tudata nagy kísértést jelent... [...] veszélyes ez, ha éppen akkor kell a maximális erőt a védekezés érdekében kifejteni, amikor a változások szüksége is a legnagyobb nyomattal jelentkezik. Ha ilyenkor a változás igénye kerekedik felül, a katasztrófa elsodorja a védekezés lehetőségét. Illyés Gyula határozta meg 1918-at úgy, hogy a nép szabadsága nem jelentette a nemzet szabadságát is.”

JEGYZETEK

1. Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam. Európa-História. Budapest. I. 40-44. old., DeRouen, Karl Jr.– Mintz Alex (2010): Understanding Foreign Policy Decision Making. Cambridge University Press. New York. 58, 78-80. old.
2. Kállay (1991) I. 44. old.
3. Uo. 51-52. old.
4. Vladár Gábor (1997): Visszaemlékezéseim. Püski Kiadó. Budapest. 221-223. old.
5. Romsics Ignác (1991): Bethlen István. Politikai Életrajz. Magyarországtudományi Intézet. Budapest. 294-296. old., Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944. Napvilág Kiadó. Budapest. 220-225. old., Vladár (1997), 222. old.
6. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Országos Levéltár (OL) K 84. A.– 1944 – (Bakach-Besseney berni iratmásolatai), szám és név nélkül, 1944. febr. 7., Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth. Budapest. 313. old.
7. Kállay Miklós (1962): Olvasói levél. In. Három levél Bethlen Istvánról. Új Látóhatár. 1962/6. szám. 583. old.
8. Falin, Valentin (1995): Zweite Front. Die Interessenkonflikte in der Anti-Hitler-Koalition. Droemer Knauer. München. 264. old.
9. Dulles, Allen W. (1893–1969): amerikai diplomata. A háború idején az USA stratégiai hírszerző szolgálatát vezette Svájcban. 1953–1961 között a CIA igazgatója.
10. Falin (1995) 335-336. old.
11. Cordell Hull (1871–1955): amerikai politikus, 1933–1944-ig külügyminiszter.
12. Falin (1995) 338. old.
13. William J. Donovan (1883–1959): amerikai ezredes, később vezérőrnagy.
14. A memorandumot ismerteti: Falin (1995) 367-373. old., ill. ld. a stratégiára: Uo., 374-389. old.
15. MNL OL P 2066, 5. dob., 55. dosszié.
16. Esterházy Móric, gróf (1881–1960) földbirtokos, volt miniszterelnök. 1944-ben deportálták.
17. Károlyi Gyula, gróf (1871–1947) politikus, nagybirtokos, a főrendiházi tag. 1930-ban külügyminiszter, majd 1931. augusztus 24. és 1932. október 1. között miniszterelnök.
18. Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. II. köt. Európa-História. Budapest. II. 300. old., v.ö. A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933-1944. összeáll.: Ránki György, Pamlényi Ervin et al., 1968. Kossuth. Budapest. (továbbiakban: Wilhelmstrasse) 740-742. old., Kaltenbrunner Himmlerhez, 1943. október 26., Kállay (1962) 582. old.
19. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa-História. Budapest. 268. old., Sziklay Andor (1985): Donovan tábornok irattárából: Az OSS és egy magyar kiugrási kísérlet a második világháborúban: Magyar vezérkari tisztek és amerikai megbízottak

- titkos tárgyalásai az 1944. március 19-i német megszállás háttérében. Irodalmi Újság (Párizs) 1985/2. szám. 5-6.old.
20. Szegedy-Maszák (1996) II. 215-216. old.
21. Nagybacsoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő. Gondolat. Budapest. 103. old., Kállay (1991) I. 202. old.
22. Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Elke Fröhlich (szerk.). K. G. Saur. München. New Providence, London, Paris. 1993–1996., Teil II. Diktate 1941–1945. Band 3. Januar–März 1942. 452. old., március 11., ill. 519. old., március 21. (továbbiakban: Goebbels Tagebücher)
23. Wilhelmstrasse, 753. old., Veesenmayer–Jurcsek megbeszélés, 1943. december 10., Uo. 759-760. old., Jagow Ribbentropnak, 1943. december 31.
24. Die Weizsäcker Papiere, 1933-1950. Leonidas E. Hill (1974. szerk.) Propylaen. Frankfurt. 336. old.
25. Horthy Miklós titkos iratai. (1962) sajtó alá rend. Szinai Miklós, Szűcs László. Kossuth. Budapest. 358. old., Kállay Horthyhoz, 1943. február 26. Kállay Miklós (1995): Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele Bakach-Besseney György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. közread. Bán D. András. Mozgó Világ. 1995/12. szám. 79. old.
26. Kállay (1991) I., 114. old. Strasserné Chorin Daisy–Bán D. András (1999): Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig. Fejezetek Chorin Ferenc életéből (1879–1964). Osiris. Budapest. 202-204. old. Chorin Ferenc „Peti”-hez (Eckhardt Tibor), 1945. február 14. Véltetően Stern Samut a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának vezetőjét említette Kállay.
27. Wilhelmstrasse, 682-683. old., 506., ill. 506-1. sz., Joó (2008) 114-135. old.
28. Palesztina zsidóságát képviselő, kvázi-kormányként működő politikai szervezet.
29. Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) diplomata. 1943-44-ben a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta.
30. Váli Ferenc (1990): A Scholar's Odyssey. Iowa State University Press. Ames. 52. old., Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.9. V-47033. Feljegyzés – dr. Tóth Miklós és társai ügy, 1950. augusztus 3., Szegedy-Maszák (1996) II. 90–92. old.
31. MNL OL K 653, 40. cs. 13. tétel. Számjeltáviratok – Isztambuli Főkonzulátus.
32. Borhi László (2015): Nagyhatalmi érdekek hálójában. Osiris–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 33-73. old.
33. Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető. Budapest. II. 540. old., Czettler Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink: a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető. Budapest. 299. old., G. Vass István (1994): Bakach-Besseney György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között: A Kállay-kormány béketapogatásainak újabb dokumentumai. Levéltári Közlemények. 65.évf./ 1-2. szám. 163. old. Bakach-Besseney Szentmiklósnak, 1943. augusztus 28.

34. Szegedy-Maszák (1996) II. 301. old., MNL OL K 63 1943-23/1/a-169. pol.sz., Máriássy Szegedy-Maszákhöz, 1943. augusztus 24. Olasz külügy közölte: titkos kikötés az „Acélpaktum”-ban nem volt. Lásd a helyzetmegítélésre: MNL OL K 64 1943-41-465. res. pol. Wodianer számjeltávirata, 1943. szeptember 9.
35. A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22. – 1944. március 10. (2006) sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalics László, Tátrai Gábor. Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda. Budapest. 33-36. old.
36. MNL OL P 2066, 1. doboz, 17. tétel, Kállay Barczához, 1943. július 31.
37. Wilhelmstrasse, 550., 551., 552., 553. és 554. sz. iratok, Kádár (1978) II. 626.o., Czettler (2000) 301-303. old., Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 1978. (továbbiakban: Magyar-brit titkos), 219-220. old., 1943. augusztus 23.
38. Magyar-brit titkos, 59-65. old., ill. 56., 57., 58., 59., 60., 61., 63. és 64. sz. dok., Kállay (1991) II. 130-131. old., Szegedy-Maszák (1996) II. 197-199. old., Barcza II. 112. old., a tárgyalásokról tömören: Juhász Gyula (1979): Magyar béketapogatózások 1943-ban. História. 1979/2. szám. 9-11. old.
39. Az angolszászok valóban kívánatosnak vélték Magyarország megszállását. Lásd: Borhi László (2005): Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956. Corvina. Budapest. 34-39. old., Magyar-brit titkos, 95/c., 294. old., Külügyminisztériumi feljegyzések a 92/a., b. sz. iratokhoz, 1943. december 11.–1943. december 14.
40. Váli Ferenc (1990): A Scholar's Odyssey. ed. Karl. W. Ryawec, Iowa State University Press. Ames. 46-47. old., Szegedy-Maszák (1996) II. 294. old. Hadtörténelmi Levéltár. A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnökének iratai 1919-1945. I. 89., B./254. (277/2980.) Vkf-2-1943. 26.077. szám. (Mikrofilm) Kádár Gyula a vezérkari főnöknek, 1943. szept. 23., Kádár (1978) II. 624. old.
41. Hillgruber, Andreas (1965): Hitler, König Karol und Marschall Antonescu. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 5. Wiesbaden. 177-179. old.
42. Kádár (1978) II. 546-547. old., ill. 663-665. old., Barcza György (1994): Diplomataemlékeim 1911-1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. Európa-História. Budapest. II. 103. old., ill. 108. old.
43. MNL OL K 64 1943-32-629. res. pol. Átirat a Honvéd Vezérkar Főnökének, 1943. december 11.
44. Joó (2008) 170-182. old., Kállay (1991) II. 149-150. old., From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles 1942-1945. Neal H. Petersen (ed.). 1996. Pennsylvania University Press. Pennsylvania. 128-129. old.
45. Kennan, George F. (1904–2005): amerikai diplomata. A háború után szellemi atyja lett az ún. „feltartóztatási politika” (containment policy) elveinek. 1947-től a politikai tervezést irányította.
46. Magyar-brit titkos, 74/b sz., 258-260. old., G. Kennan a State Departmentnek, 1943. szeptember 27.

47. Szombathelyi Ferenc (2002): A magyar vezérkar volt főnökének védőirata. In. Csicsery-Rónay István (szerk.): Szombathelyi Ferenc (Csillagos órák, sorsfordító magyarok: Közelmúltunk közelről). Occidental Press. Századvég Kiadó. Budapest. 21. old., Kállay (1991) II. 166-167. old.
48. Kállay (1991) II. 166-167. old., MNL OL P 2066, 2. doboz, 28. dosszié, Kállay Bakach-Bessenyeihez, 1944. márc. 10.
49. Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918-1944. Helikon. Budapest. 298. old.
50. Vígh Károly (1994): A német megszállás alternatíváiról. Honismeret. 1994/2. szám. 20. old.
51. Fall Endre (1891-?): a Magyar Revíziós Liga ügyvezető igazgatója.
52. Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné (1969): 1944. március 19-e egy budai lakásban. In. Vígh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető. Budapest. 214. old., Váli (1990) 63. old., Náray Antal (1988): Náray Antal visszaemlékezése. sajtó alá rend. Szakály Sándor. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 95. old.
53. Kállay (1995) 77. old.
54. ÁBTL 3.2.1 Bt-262/3. „Késmárki” jelentése, 1958. október 6., Makra Zoltán (1986): Honvédelmi miniszterek szolgálatában. Végzetes döntések korszaka 1940-1944. München. 60. old.
55. Goebbels Tagebücher, Teil II. Band 11., 435. old., 1944. március 8., Sakmyster (2001) 296. old., A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. (2004) szerk. bevez. tanulmányt írta: Karsai László és Molnár Judit, 1956-os KHT. Budapest. 438. old.
56. MNL OL P 2066, 1. doboz, 9. dosszié, Szegedy-Maszák Bakach-Bessenyeihez, 1944. március 12.
57. Szegedi Pál (1942): A magyar politika néhány eleme. Magyarságtudomány. 1942/4. szám. 469. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar Quisling-kormány: Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. (2004) szerk. bevez. tanulmányt írta: Karsai László és Molnár Judit, 1956-os KHT. Budapest.
- A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22. – 1944. március 10. sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalics László, Tátrai Gábor. Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda. Budapest. 2006.
- Barcza György (1994): Diplomataemlékeim 1911-1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. I-II. köt. Európa-História. Budapest.
- Borhi László (2005): Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956. Corvina. Budapest.
- DeRouen, Karl Jr.– Mintz Alex (2010): Understanding Foreign Policy Decision Making. Cambridge University Press. New York.
- Czettler, Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink: a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető. Budapest.
- Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Elke Fröhlich (Hrsg), K. G. Saur. München. New Providence, London, Paris. 1993–1996., Teil II. Diktate 1941–1945., Band 3., Januar–März 1942, Band 11. Januar–März 1944.
- Falín, Valentin (1995): Zweite Front. Die Interessenkonflikte in der Anti-Hitler-Koalition. Droemer Knauer. München.
- From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles 1942-1945. Neal H. Petersen (ed.). 1996. Pennsylvania University Press. Pennsylvania. 128-129. old.
- Hillgruber, Andreas (1965): Hitler, König Karol und Marschall Antonescu. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 5. Wiesbaden.
- Horthy Miklós titkos iratai. (1962) sajtó alá rend. Szinai Miklós, Szűcs László. Kossuth. Budapest.
- Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa-História. Budapest.
- Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Juhász Gyula (1979): Magyar béketapogatózások 1943-ban. História. 1979/2. szám. 9-11. old.
- Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth. Budapest.
- Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronköhidáig. I-II. köt. Magvető. Budapest.
- Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam. I-II. köt. Európa-História. Budapest.
- Kállay Miklós (1962): Olvasói levél. In. Három levél Bethlen Istvánról. Új Látóhatár. 1962/6. szám. 582-583. old.
- Kállay Miklós (1995): Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele Bakach-Bessenyei György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. közread. Bán D. András. Mozgó Világ. 1995/12. szám. 73-81. old.

- Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 1978.
- Nagybaczoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő. Gondolat. Budapest.
- Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918-1944. Helikon. Budapest.
- Strasserné Chorin Daisy–Bán D. András (1999): Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig: Fejezetek Chorin Ferenc életéből (1879–1964). Osiris. Budapest.
- Szegedi Pál (1942): A magyar politika néhány eleme. Magyarstudomány. 1942/4. szám. 469. old.
- Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. II. köt. Európa-História. Budapest.
- Sziklay Andor (1985): Donovan tábornok irattárából: Az OSS és egy magyar kiugrási kísérlet a második világháborúban: Magyar vezérkari tisztek és amerikai megbízottak titkos tárgyalásai az 1944. március 19-i német megszállás hátterében. Irodalmi Újság (Párizs) 1985/2. szám. 5-6.old.
- Szombathelyi Ferenc (2002): A magyar vezérkar volt főnökének védőirata. In. Csicsery-Rónay István (szerk.): Szombathelyi Ferenc (Csillagos órák, sorsfordító magyarok: Közelmúltunk közelről). Occidental Press, Századvég Kiadó. Budapest.
- G. Vass István (1994): Bakach-Besseney György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között: A Kállay-kormány béketapogatózásainak újabb dokumentumai. Levéltári Közlemények. 65.évf./1-2. szám. 153-205. old.
- Váli Ferenc (1990): A Scholar's Odyssey. ed. Karl. W. Ryawec, Iowa State University Press. Ames.
- Die Weizsäcker Papiere, 1933-1950. Leonidas E. Hill (1974. szerk.) Propylaen. Frankfurt.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933-1944. összeáll.: Ránki György, Pamlényi Ervin et al., 1968. Kossuth. Budapest.